

POLGÁR SZABOLCS^{ID}

egyetemi adjunktus
Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Középkori Egyetemes Történeti Tanszék
e-mail: polgar@hist.u-szeged.hu

Levedi két szálláshelye

A Levedia (Levédia) körüli kérdések a magyarság korai történetének megkerülhetetlen részét képezik. A következőkben Levedia földrajzi elhelyezésére teszek javaslatot, feltételezve két térben és időben egymástól különböző vezéri szálláshelyet.

A *De administrando imperio* (DAI) 38. fejezete így őrizte meg a Levediről és Levediáról szerzett híradásokat:

„A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéből Levediának neveznek, amely vajdát tulajdonnéven Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is, vajdájának hívtak. Ezen a helyen, az imént említett Levediában folyik a Chidmas folyó, melyet Chingilusnak is neveznek. De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból sabartoi asphaloi-nak nevezték. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi. Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagan vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket. A besenyők pedig, akiket korábban kangarnak neveztek (ugyanis a kangar név náluk a nemes származás és vitézség értelmében volt használatos), ezek hát a kazárok ellen háborút indítván és legyőzve, kénytelenek voltak saját földjüket elhagyni és a türkökére letelepedni. Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevének mostanáig sabartoi asphaloi-nak hívják, a másik rész

^{ID} orcid.org/0000-0001-9559-630X

pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik."¹

Etelköz helyét ugyanennek a fejezetnek a végén ismerteti: „*A besenyők helyét, amelyen abban az időben a türkök laktak, az ott levő folyók neve szerint hívják. A folyók a következők: első folyó az úgynevezett Baruch, második folyó az úgynevezett Bug, harmadik folyó az úgynevezett Trullos, negyedik folyó az úgynevezett Prut, ötödik folyó az úgynevezett Szeret.*”² Ez világos leírás: a Dnyepertől a Szeretig terjedő területre vonatkozik. A 40. fejezetben szintén említi Etelközt: „*Azt a helyet pedig, amelyen a türkök korábban voltak, az ott keresztülmenő folyó nevéből Etelnek és Küzünek nevezik [...]*”³

Feltételezve a 9. századi magyar és a 10. századi besenyő terület azonosságát, a DAI 37. fejezete további adatokat közöl Etelköz elhelyezkedéséről: a 10. században a besenyők négy törzse a Dnyepertől keletre helyezkedett el, az úzoktól és Kazáriától öt, Alániától hatnapi útra, a mordvinoktól tíznapi útra volt, valamint a Krim-félsziget (Kherszón és Boszporosz városa) közvetlen közelében ért véget. További négy törzs a Dnyepertől nyugatra élt, itt a határ Bulgáriától fél napi útra, a magyarok országa, valamint a Rusznak adót fizető törzsek, többek között az ulicsok, drevljánok, lengyánok és más szláv nyelvű népektől egy napi útra volt.⁴

Ezek alapján Etelköz kiterjedését egészen pontosan meg tudjuk adni, de figyelembe kell venni a 10. századi változásokat, mindenekelőtt a Rusz terjeszkedését a Dnyeper középső medencéjében egészen a ligetes sztyepp déli részéig, valamint a Dnyepertől nyugatra az erdő és részben a ligetes sztyepp területén. Ez utóbbi inkább a besenyő területet szűkítette, a 9. században a magyarok még ennél is nagyobb területet ellenőrizhettek észak felé.

A forrásadatok áttekintése után érdemes figyelmet fordítani arra, hogy a kutatás hogyan értelmezte a DAI-ban szereplő Levedia földrajzi elnevezést. A korábbi és egyúttal hagyományos nézet szerint Levedia országnévnek tekinthető, itt laktak a magyarok, mielőtt Etelközbe költöztek (a görög szöveg ország vagy területnévképzőnek tűnő *-ia* végződése is ezt erősítette). Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Levediat térben és időben külön kell választani Etelköztől, és a 38. fejezet leírása alapján feltehetően attól keletre kell keresni.⁵

A másik értelmezés szerint Levedia eredeti neve *Levedi* vagy *Lëved* volt, azaz Levedi vajda nevét viselte a terület. Ez pedig arra utal, hogy a Levedia elnevezésben nem országnévet, nem törzsi szállásterületet, hanem Levedi szűkebb szállás-

¹ Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984. 43–44.

² Moravcsik: *Az Árpád-kori magyar történet*, 45.

³ Moravcsik: *Az Árpád-kori magyar történet*, 47.

⁴ Moravcsik: *Az Árpád-kori magyar történet*, 41–42.

⁵ Például: Szabados György: *A régi magyar szállásterületekről*. In: Sudár Balázs (szerk.): *Magyarok a honfoglalás korában*. Budapest, 2015. 133., 136.

helyét kell látnunk. A személynévből keletkezett helynevek a korai magyar névadási gyakorlatot tükrözik.⁶ Ennek megfelelően tehát Levediat nem kell önálló országnak, a magyarok egyik szállásterületének tekinteni, és nem is kell feltétlenül Etelköztől keletre keresni.

Ezek után érdemes áttekinteni, hogy hová helyezte az eddigi kutatás Levediat. A lokalizációk egy része a DAI elbeszélésének logikáját követi: Levedia a magyarok szállásterülete volt, időben megelőzve az etelközi korszakot, és magától Etelköztől keletre keresendő. Ennek megfelelően szóba jöhető helyszínek: Kubány–Don vidéke,⁷ Don–Donyec-vidék,⁸ a Don és a Dnyeper közötti terület,⁹ a Don és a Déli-Bug közötti terület,¹⁰ a Volga-vidék.¹¹

Egy másik megközelítés a Khidmasz és Khingilusz folyónevek (valamint esetleg még a Lebed, Lebegy helynevek) azonosítását helyezte előtérbe. További magyarázatok pedig a DAI-n kívül más források bevonásával kombinálva következtek a lehetséges helyszínekre.¹² A két folyónevet több mai folyóval is kapcsolatba hozták. A Khingilusz – Ingul (Inhul) azonosság a 18. században már felbukkan a történetírásban, de a Csinhul folyóval történő összekapcsolása is régi ötlet.¹³

⁶ *Levedi*: Györffy György: *Levedia és Etelköz kérdéséhez*. In: *Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 172. Budapest, 1985. 4.; *Léved*: Benkő Loránd: *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Léved és Etelköz kapcsán*. In: *Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből*, 8.

⁷ Például: Zichy István: *Levedia és Etelköz*. Akadémiai Értesítő, 37. (1927) 184.; Deér József: *A 9. századi magyar történet időrendjéhez*. Különlenyomat a Századok 79–80. évfolyamából (1945–1946). Budapest, 1947. 14.; további példák: Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9–10. században*. Szeged, 2015. 125. 777. jegyzet.

⁸ Halikova, Elena A.: *Ősmagyar temető a Káma mentén. Magna Hungaria kérdéséhez*. Archaeologiai Értesítő, 103. évf. (1976/1) 76.; Pritsak, Omeljan: *From the Sábirs to the Hungarians*. In: Káldy-Nagy, Gyula (ed.): *Hungaro–Turcica. Studies in Honour of Julius Németh*. Budapest, 1976. 24., 30.; Fodor István: *Őstörténet és honfoglalás. Magyarországi története I*. Budapest, 2009. 48.; Juhász Péter: *Levedia és Atelkuzu: időrend és földrajzi hely. A DAI és a muszlim források tanúsága*. In: Dr. Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél IV*. Budapest, 2016. 397.; további példák: Tóth: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*, 126. 780. jegyzet.

⁹ Pauler Gyula: *Lebedia, Etelköz, Millenarium I*. Századok, 14. évf. (1880) 7.; Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1930. 152–154.; Takács Zoltán Bálint: *Levedi és Levedia a magyarok történetében*. In: Birtalan Ágnes – Yamaji, Masanori (eds.): *Orientalista Nap 2000*. Budapest, 2001. 224.; további példák: Tóth: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*, 126.

¹⁰ Tóth Sándor László: *Megjegyzések a Levedia–Etelköz problémához*. In: Márton Alfréd (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe*. Budapest, 2001. 132–133.; Kijevtől délre: Hölbling Tamás: *A honfoglalás forráskritikája. I. A külföldi kútfők*. Budapest, 2010. 142., 151.

¹¹ Vékony Gábor: *Magyar őstörténet, magyar honfoglalás*. Budapest, 2002. 182–183.

¹² A lokalizálások csoportosítása például: Komar, Olekszij: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Budapest, 2018. 19.

¹³ *Ingul*: Pray, Georgius: *Dissertationes historico-criticae in annales veteres hunnorum, avarorum et hungarorum*. Vindobonae, 1775. 98.; ugyanott a 94. oldalon Lebedyn erdő és a Bug folyó is feltűnik, mint Levedia azonosítására alkalmas elnevezések. *Csinhul*: Jerney

Szintén ide vonható az Ingulec (Inhulec) folyó, a Khidmaszt pedig a Kodümával azonosították. További folyók, amelyeket Levedióával hoztak kapcsolatba: Oril, Molocsna, Donyec, Don.¹⁴ Továbbá történtek kísérletek az Embával, valamint a Kámával történő azonosításra is.¹⁵

A Khidmasz és Khingilusz nevekkal kapcsolatos kérdések talán legrészletesebb vizsgálatát Benkő Loránd, Harmatta János és Ligeti Lajos végezte el. Foglalkoztak a folyókra vonatkozó írott adatokkal, az elnevezések etimológiáival, a szóba jöhető folyók topográfiájával. Fontos kiemelni, hogy a szöveg állítása ellenére, amely szerint a Khidmasz másik neve Khingilusz, a kutatás két külön folyónak tartja őket (feltételezve, hogy félreértés folytán lett ugyanannak a folyónak két neve). Az Ingul (Inhul) folyó még egyszer szerepel a DAI-ban, Szüngul formában (42. fejezet).¹⁶ Ez a név azonos a 38. fejezetben említett Khingilusszal, de más forrásból és feltehetően más nyelvből származik. A 42. fejezet földrajzi leírása alapján a Dnyeszter és Dnyeper környéki folyóknál szerepel, az Üvül és Almatai, valamint a Déli-Bug két megnevezése a Kúfisz és Bug társaságában.¹⁷ Ez egyértelműen a Déli-Bug vízrendszeréhez kapcsolja a Szüngul – Khingiluszt. Ha a mai folyónevek alapján tájékozódunk, három Inhult találunk a térképeken: Inhul (Nagy-Inhul), Inhulec (Kis-Inhul), Hnyilij Inhul (Poshadt Inhul). Utóbbi kettő a Déli-Bug mellékfolyói közé tartozik, az Inhulec pedig tőlük keletre a Dnyeperbe (Dnyipro) ömlik. A három folyó tehát egymáshoz közel található, a Déli-Bug közelében. Rajtuk kívül még a Csinhul neve hasonlít a DAI által említett víznevekhez, de a Csinhul a Molocsna(ja) vízrendszeréhez tartozik, a Dnyepertől keletre, kis folyócska, a környező száraz sztyeppel nem igazán lehetett alkalmas arra a fajta szállásváltó legeltető rendszerre, amely az uralkodói udvarok állatállománya számára szükséges volt, mint azt a mongol kori példák is mutatják, a vezetők a nagyobb folyók mentén tartották a szállásaikat. A másik folyó neve, a Khidmasz a Kodimával azonosítható. Kodima nevű folyóból kettő is van a mai Ukrajna területén. Az egyik a Déli-Bug egyik jobb oldali mellékfolyója, a másik egy kisebb folyócska, a Donyec vízrendszeréhez tartozik, az abba ömlő Bahmutka folyó egyik mellékfolyója. A DAI által említett Khidmasz a Déli-Bug vízrendszerének Kodimájával azonosítható.¹⁸ Az Ingul (Inhul) név etimológiáját török nyelvekkel

János: *Jerney János keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett (1844 és 1845)*. II. Pest, 1851. 52.

¹⁴ Jenkins, Romilly J. H. (ed.): *Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio. Volume II. Commentary*. London, 1962. 147.

¹⁵ *Emba*: Vékony Gábor: *Levedia meg Atel és Kuzu*. Magyar Nyelv, 82. évf. (1986) 51.; *Káma*: Komar: *A korai magyarság*, 21.

¹⁶ DAI 42. fejt.: Συγγούλ: Moravcsik Gyula: *Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*. Budapest, 2003.² 184.

¹⁷ A 42. fejezet néhány földrajzi nevének török etimológiája: Menges, Karl Heinrich: *Etymological Notes on Some Pächänäg Names*. Byzantion, vol. 17. (1944–1945) 275–280.

¹⁸ Benkő: *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez*, 14–17.; az Inhulra és Kodimára vonatkozó további adatok: Horpynyč, Volodymyr O. – Loboda, Vasyl V. – Masenko, Larysa T.: *Vlasni nazvy i vidtoponimni utvorennja Inhulo – Bužskoho mežyriččja*. Kyjiv, 1977. 159–160., 163–164.

hozzák kapcsolatba, de létezik szláv és iráni magyarázat is.¹⁹ A Kodima esetében szintén találkozunk török, iráni, de finnugor etimológiával is.²⁰ A 38. fejezetben lejegyzett Khidmasz és Khingilusz nevek valószínűleg magyar forrásból származtak, de maguk a víznevek nem magyar eredetűek, ezeket az ide költöző magyarok átvették a saját nyelvükbe.²¹ Összegezve, a 38. fejezetben Levedia két folyóneve a mai Inhul és Kodima, a kérdéses terület a Déli-Bug vízgyűjtője. Fontos körülmény, hogy így egymáshoz közel ilyen nevű folyók csak itt vannak, Kelet-Európa más részein nem találkozunk ilyen párossal. Tovább erősíti az azonosítást a DAI 42. fejezete, amely szerint a Szüngul néven említett Khingilusz szintén a Déli-Bug közelébe helyezhető (azt ugyan feltételezhetjük, hogy a 9. században esetleg voltak még ilyen nevű folyók Kelet-Európa más részein, de a későbbi írott forrásokban ilyeneknek nincsen nyoma). Levedinek a 38. fejezetben a folyók nevével megadott szálláshelyét tehát nagy biztonsággal a Déli-Bug vízgyűjtő területére tehetjük.

Ennek eredményeképpen a kutatás elkezdte jobban figyelembe venni a folyónevekre alapozott lokalizációt, és az 1980-as évektől kezdve Levedia elhelyezése nyugatabbra került. Megjelentek olyan rekonstrukciók, amelyek szerint Levedia és Etlköz területe részben fedte egymást, vagy Levedia Etlköz közepére került, vagy esetleg Levediat a már említett Déli-Bug közelébe helyezte, és Etlközt még ettől is nyugatabbra.²²

Ugyanakkor az utóbbi időben erősödni látszik a törekvés, szakítva a megelőző évtizedek hagyományával, egy egészen más Levedia-lokalizációra. Ennek a helyszíne a Volga-vidék. Az elképzelés egyik úttörője Vékony Gábor volt, aki az Emba

¹⁹ Benkő: *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez*, 16.; Harmatta János: *Lebedia és Atelkuzu*. In: *Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből*. MNyTK 172. Budapest, 1985. 40–41.; Ligeti Lajos: *Levedia és Etlköz*. In: *Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből*, 64.; Horpynyč–Loboda–Masenko: *Vlasni nazvy*, 160.; Trubačev, Oleg N.: *Nazvanija rek Pravoberežnoj Ukrainy. Slovoobrazovanie, etimologija, etničeskaja interpretacija*. Moskva, 1968. 254.

²⁰ Harmatta: *Lebedia és Atelkuzu*, 39–40.; Ligeti: *Levedia és Etlköz*, 63.; Horpynyč–Loboda–Masenko: *Vlasni nazvy*, 164.; Trubačev: *Nazvanija rek Pravoberežnoj Ukrainy*, 255.

²¹ Benkő: *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez*, 17–18.; Harmatta: *Lebedia és Atelkuzu*, 39–40. (A magyarok alán közvetítéssel ismerték meg a két folyó nevét.)

²² Levedia és Etlköz részben fedik egymást például: Zuckerman, Constantine: *Les Hongrois aux pays de Lebedia: une nouvelle puissance aux confins de Byzance et de la Khazarie ca 836–889*. In: Tsiknakis, K. (ed.): *Byzantium at War (9th–12th c.) – Το εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος–12ος αι.)*. Athens, 1997. 58., 74. (térkép); Levedia (Levedi szállása) Etlköz területén belül például: Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1997.² 301. Czeglédy Károly már 1975-ben erre a következtetésre jutott: *Árpád és Kurszán (Az Árpád-ház megalapításához)*. Zalai Tükör, 1975. 2. sz. 53., illetve: Czeglédy Károly: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1985. 123.; Levedia a Dnyeper és a Dnyeszter között: Kristó Gyula: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*. Budapest, 1996. 38.; Levedia a Déli-Bugnál, Etlköz a Déli-Bugtól nyugatra például: Kristó Gyula: *Levedia és Etlköz*. Magyar Nyelv, 94. évf. (1998) 151–157. Régészeti szempontból Levedia helye Etlköz keleti részén tűnik leginkább elfogadhatónak: Türk Attila: *A Kárpátoktól keletre: a korai magyarság régészeti kutatása az utóbbi évtizedekben*. In: Sudár Balázs – Petkes Zsolt (szerk.): *A honfoglalók viselete*. Budapest, 2014. 34.

folyó környékére helyezte a kérdéses szálláshelyet, figyelembe véve a 38. fejezetben szereplő folyóneveket is.²³ Szintén a Volgától keletre tette Levediát Keszi Tamás, aki a besenyők 8–9. századi történetét és a besenyő–magyar szomszédságot vette elsősorban figyelembe (valamint a magyarokkal kapcsolatba hozható Volga-vidéki régészeti és antropológiai leletanyagot).²⁴ Olekszij Komar is a Volgától keletre lokalizálja Levediát (írott források alapján, de valószínűleg a magyar jellegű kelet-európai régészeti leletanyag kapcsolatrendszeré és időrendje is erre készítette).²⁵

Az eddigi kutatástörténeti áttekintés alapján látható, hogy a Levedia név értelmezésében és földrajzi behatárolásában a folyónevek azonosítását követően sem sikerült megnyugtató eredményre jutni. Ennek a legfőbb oka maga a DAI szövege, mégpedig az a tartalmi ellentét, ami talán magából a szövegből nem is látszik azonnal: egyrészt a Levedi nevét viselő magyar szállásterület elhelyezkedése a Déli-Bug közelében, másrészt a magyarok és a besenyők szomszédsága. Az utóbbi a Nyugati-Bugnál csak nagyon rövid ideig állhatott fenn, valamikor 894 körül. Ezzel szemben a Volgától keletre hosszabb ideig egymás mellett élhettek. A DAI-ból az is megállapítható, hogy a besenyők itt keleten támadták meg a magyarokat, akiknek egy (talán nagyobb) része ezután költözött Levedi vezetésével nyugatra, Etelközbe (egy másik csoport pedig „*Perzsia vidékén telepedett le*”). Ezzel olyan ellentmondás keletkezik, amelynek feloldása komoly gondot okozott a kutatásban. Milyen lehetőségek jöhetnek szóba, hogy összeegyeztessük a DAI egymásnak ellentmondó adatait? Egyszerre több feltételnek kell teljesülni: 1. a helyszín a Déli-Bug környéke; 2. a magyarok és besenyők szomszédsága és első háborúja; 3. a háború után Levedi és népe Etelközbe vándorlása. Ha a besenyő–magyar szomszédságot és első háborút a Déli-Bugot is magában foglaló területhez kapcsoljuk, akkor teljesülnek ugyan a feltételek, de ez kronológiailag csak nagyon korlátozottan tehető meg, valamikor 894 körül. Előtte tömegesen nem voltak jelen a besenyők ezen a területen, sőt a Volgától nyugatra máshol sem. Valamint a Kárpát-medencébe történő elvonulást megelőzően még következett a magyarok etelközi története, legalább „néhány évig”, ahogyan a DAI is említi, azaz 894 és a hamarosan kezdődő honfoglalás közé kellene időben bezúfolni az etelközi történéseket.

A kutatásban eddig általános vélemény volt (különösen azok számára, akik az egész magyar szállásterületként, országgként értelmezték), hogy Levedia csak egy helyre lokalizálható, lévén egy nagyobb terület, az egyik „őshaza” a honfoglalást megelőzően, vagy ha vezéri szálláshely, akkor a DAI helymeghatározása szintén

²³ Vékony: *Levedia meg Atel és Kuzu*, 51.; követte őt Várady, László: *Revision des Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos*. Byzantinische Zeitschrift, Jg. 90. (1989) 26.

²⁴ Keszi Tamás: *Levedia, the egg of Columbus and what follows*. Az Intercisa Múzeum Évkönyve, II. (2017) 29–32.

²⁵ Komar: *A korai magyarság*, 20–21. Szintén lehetségesnek tartják: Gyóni Gábor: *A magyarság hajnalán. A magyarok korai története a honfoglalásig*. Budapest, 2019. 204–205.; Bollók Ádám – B. Szabó János: *A császár és Árpád népe. A korai magyar történelem legfontosabb 10. századi forrásáról*. Budapest, 2022. 163.

arra utalt, hogy egyetlen ilyen területtel kell számolnunk.²⁶ Úgy gondolom, hogy sokkal jobban fel lehetne oldani a fentebb említett ellentmondást, ha Levedinek legalább két szálláshelyével számolnánk, amelyek térben és időben egymást követték: egy a Déli-Bugnál és egy korábbi, valahol ettől keletre (jó eséllyel a Volga közelében). Véleményem szerint a DAI szövege két Levediáról tesz említést, de csak az egyik (az időben későbbi, második) földrajzi helyét határozza meg, a másik, a korábbi szálláshely lényegében rejtve marad a szövegben. Fontos hangsúlyozni, hogy ebben az esetben Levediát nem országgént, hanem Levedi szálláshelyeként kell értelmezni. Ebben a rekonstrukcióban nem zavarja egymást a Déli-Bug vidékére lokalizált Levedi (szállása) és az időben ezt megelőző, a Volgától keletre helyezhető magyar–besenyő szomszédság.²⁷

Ebből az is következik, hogy a 38. fejezet elbeszélésében az időben későbbi (második) Levedia rossz helyre került: Levedi első szálláshelyét a későbbi szálláshely földrajzi jellemzőivel, a két folyónévvel adja meg. Ennek a félmondatnak nem itt lenne a helye, hanem az Etelközbe történő vándorlást és az utána következő eseményeket leíró részben. De még egy tévedést is elkövetett (elkövettek) a szerző (szerzők) vagy az őket tájékoztatók: Levedi szálláshelyét a teljes magyar szállásterületnek vélték (valamint a két folyó nevét egynek értelmezték).²⁸ Nézzük ezután, hogy egy ilyen korrekciót követően hogyan állnak össze az események a DAI elbeszélésében.

Levedi korábbi szálláshelye: a magyarok Kazáriához közel szereztek szálláshelyet, Levedi volt az első a vezetőik közül, a magyarokat ekkor szavarti aszfalinak hívták, hét törzsből álltak, együtt laktak a kazárokkal és együtt harcoltak velük, Levedi kazár feleséget kapott, a besenyők (kangarok) legyőzték a magyarokat, akiknek egyik része Levedivel nyugatra ment, másik része pedig kelet felé indult.

Levedi új szálláshelye: Etelköz említése mint a magyarok új országa, és itt lenne a helye a fentebb említett két folyónak, a Khidmasznak és Khingilusznak, amelyek Levedi szállásának folyói voltak. Ezt követően pedig a kazárok Levedinek tett ajánlata, majd Árpád fejedelemmé választása következik, végül a besenyők újabb, ezúttal már Etelköz elleni támadása.²⁹

²⁶ Újabban azonban már történt utalás arra, hogy ha Levediát Levedi szállásának tekintjük, akkor ilyenből több is lehetett: Bollók – B. Szabó: *A császár és Árpád népe*, 160.

²⁷ A rekonstrukció azt is feltételezi, hogy a két Levedi-történet egyetlen személyhez és időben közeli történésekhez kapcsolódik, valamint a két történet eseményei nem ismétlődések, amelyek a szerkesztéskor keletkeztek (tehát például valóban két besenyő–magyar háború volt). A Levedi-történet 9. századnál korábbi keltezésre vonatkozó nézetek összefoglalása és értékelése: Tóth: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*, 96–99. A „megkettőzött” epizódok hipotézise, két különböző Levedi személyére vonatkozó elképzelések és az ellenérvek összegzése: Uo. 77.

²⁸ Benkő: *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez*, 12. Annak ismeretében, amit tudunk a DAI szerkesztéséről, összeállításáról, nem olyan meglepő, hogy ilyen tévedések vagy következtetlenségek jöttek létre. A DAI és más „dosszié” típusú forrásokról: Bollók – B. Szabó: *A császár és Árpád népe*, 84–88., 98. A Levedire vonatkozó információkat a szerzők kazár eredetűnek tartják: Uo. 113., 143.

²⁹ A két Levedi-történet részletes elemzése és kutatástörténet: Tóth: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*, 95–116.

A DAI elbeszélését össze tudjuk hasonlítani más forrásokból nyert adatokkal. A besenyők megjelenésének idejét a Kazak-sztyepp északnyugati szélén és az Urál folyó környékén nem tudjuk pontosan megállapítani, de egy lehetséges következtetés szerint valamikor a 8. század második fele és 821 között történhetett (esetleg a 850 körüli évekkel bezárólag).³⁰ A magyarokkal vívott háború időpontját ennek megfelelően tág határok közé tudjuk elhelyezni, de a 9. század közepénél sokkal későbbre nem, inkább korábbra, tekintve, hogy a 830-as években Levedia és népe már igen nagy valószínűséggel Etelközben volt. A besenyők ebből az Urál folyó környéki hazájukból csak 893-ban vagy hamarosan azután indultak nyugatra, amikor szomszédaik, az oguzok legyőzték őket (egy kisebb csoportjuk helyben maradt).³¹

A kutatás Levedia lokalizációjánál fontosnak tartotta a DAI azon állítását, mely szerint Levedia „Kazáriához közel” volt. Ez a feltétel (is) teljesül mindkét szálláshely, a Volga-vidéki és a Déli-Bug melletti esetében egyaránt. A Kazár Kaganátus a 9. században Kelet-Európa jelentős részét a fennhatósága alatt tartotta.³² A birodalom két részből állt. Egy belső, központi területből, ahol a birodalmat alapító és hozzájuk már korán csatlakozó törzsek laktak. Ez nagyjából a Kaukázus északkeleti részét, a Volga alsó folyásának vidékét, a Kubáni Alföld nagy részét foglalta magában az Azovi-tengerig, a Tamany-félszigetig és a Don alsó folyásáig és attól még valamennyivel nyugatra is.³³ Ezt a belső részt vette

³⁰ Senga Toru: *A besenyők a 8. században*. Századok, 126. évf. (1992) 5–6. sz. 509.; Katona-Kiss Attila: *A besenyők korai története*. In: Sudár Balázs (szerk.): *Magyarok a honfoglalás korában*. Budapest, 2015. 111. (8–9. század fordulója); Katona-Kiss Attila: *Az oguz és besenyő történelem sarokpontjai a 8–9. században*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből, 10–11. évf. (2015–2016) 92. (8. század vége vagy a 820–850 közötti időszak).

³¹ Zimonyi István: *A besenyők nyugatra vándorlásának okai*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, 106. (1998) 143.

³² Ez nem volt egységes, uniformizált rendszer, inkább a lehetőségekhez mért, egyedi formákon keresztül valósult meg: részben adófizetést, részben dinasztikus házasságokat, fejedelmi túszokat, katonai segédcapatokat jelentett, de valamilyen módon a különböző szomszédos területeken jelen volt a Kaganátus befolyása. Ez a kazár függés egyes vazallusoknak a biztonság, presztízs és egyéb előnyök miatt nem volt feltétlenül hátrányos. A Kaganátusnak adót fizető népekre vonatkozóan tájékoztat a „József-levél” (a megbízhatóbbnak tartott rövid változat is egyértelműen mutatja; Spitzer, Shlomo J. – Komoróczy Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. Budapest, 2003. 101.). A Dnyeper és az Oka közötti terület adófizetőiről a Régmúlt Idők Elbeszélése őrzött meg részleteket: Ferincz István (ford.) – Balogh László – Font Márta et al. (jegyz., tanulm.): *Régmúlt Idők Elbeszélése*. Budapest, 2015. 27., 29., 34., 63.

³³ Ez lehetett az a terület, amit a DAI 10. fejezete „Kazária kilenc kerülete” néven említett. Polgár Szabolcs: *Kazária kilenc kerülete*. (A *De administrando imperio* egyik kazár vonatkozású fejezete). In: Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György (szerk.): „Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged, 2010. 345–346. Itt Szamandar és Sjolkovszkoje két külön régió, de ez a szétválasztás a közelségük miatt nem biztos, hogy indokolt. Az angol nyelvű változatban már egy egységként szerepel: Polgár, Szabolcs: *Nine Regions of Khazaria*. Archivum Eurasiae Medii Aevi 23. évf. (2017) 264. Sajnos mindkét cikkből kimaradt a hivatkozás Omeljan Pritsak tanulmányára,

körül félkörívben a szövetséges és vazallus népek gyűrűje a Volga-vidéktől a Dnyeper és Déli-Bug környékéig. A szövegben említett „Kazária” elnevezés a kaganátus által ellenőrzött területet (is) jelenti, vagy pontosabban magát a kazár hatalmi övezetet.

A 9. században a kazár érdekszféra a Volgától keletre is kiterjedt. Erről tanúskodik a Gardízi által közölt kirgiz eredetmonda, amelyben egy Basgirt nevű ember is szerepel, aki a kazárok előkelői közül származott.³⁴ A Basgirt név a baskír népnévből megalkotott személy, a kazárokhoz való kötődése azonban arra enged következtetni, hogy a kazár befolyás a baskír törzsszövetségre is kiterjedt valamilyen formában. A volgai bulgárok kazár függőségéről még többet tudunk. A 10. század elején, de valószínűleg már korábban is, a bulgár király adót fizetett a kazár uralkodónak. A bulgár uralkodó családjából a kazárokhoz „fejedelmi” tisztséget kellett küldeni, valamint a kazár uralkodói ház dinasztikus házassági kapcsolatot igyekezett kialakítani a volgai bulgár király családjával.³⁵ Ez utóbbi, a dinasztikus házasság Levedi esetében is ismert. A Volga–Káma vidékén, valamint a Szamarai-hajlattól keletre lévő területen a 9. században tehát számolhatunk kazár fennhatósággal vagy a baskírok esetében legalább valamilyen befolyással. Utóbbi magyar szempontból különösen fontos, mivel a (keleti) muszlim forrásokban a magyarokra is elterjedten használt népnév volt. A magyarok feltételezett Volga-vidéki szállásait a folyótól keletre tehetjük. Ibn Hurdádzbeh (847 körül) *g. f. r* népnéve esetleg a magyarokra vonatkozhat, a forráshelyen a népek felsorolásában éppen az oguzok (*guzz*) és a besenyők (*bağānāk*) között szerepel.³⁶ Tehát a magyarok a 9. század elején a besenyőktől (és oguzoktól) nem túl messze lakhattak. A további források már a nyugatra vándorlást követően helyben maradt magyar csoportról

amelyben hét kazáriai területet különített el, de ezekben benne vannak a magyarok (Donyec-vidék), a volgai bulgárok, szuvárok és a burtaszok, tehát a „külső” övezet is: Pritsak, Omeljan: *The Khazar Kingdom's Conversion to Judaism*. Harvard Ukrainian Studies, vol. 2/3. (1978) 261–264.

³⁴ Martínez, Arsenio P.: *Gardīzī's Two Chapters on the Turks*. Archivum Eurasiae Medii Aevi, vol. 2. (1982) 125.; Göckenjan, Hansgerd – Zimonyi, István: *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. Die Ġayhānī-Tradition*. Wiesbaden, 2001. 119.; Zimonyi István: *Volgai bolgárok és a volgai út*. In: Piti Ferenc – Szabados György (szerk.): „Magyaroknak eleiről.” Tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged, 2000. 701–702.; Zimonyi István: *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*. Budapest, 2014. 50.

³⁵ Ibn Fadlān: *Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*. Ford., jegyz., utószó: Simon Róbert Budapest, 2007. 82–83.

³⁶ *Kitāb al-Masālik wa'l-Mamālik auctore Abu'l-Kāsim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordādhbeh et excerpta e Kitāb al-Kharādj auctore Kodāma ibn Dja'far*. Bibliotheca Geographorum Arabicorum VI. ed. De Goeje, Michael Jan Leiden, 1889. 31.; Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. Földrajzi irodalom I/1. Szerk. Zimonyi István. Budapest, 1997. 108.; Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Budapest, 2005. 52., 75. Juhász Péter ide vonja még al-Hamadzāni *at-turkaš* népnévét is, amely az oguzok és a besenyők után szerepel a felsorolásban, ami már Ibn Hurdádzbehnél későbbi állapotot mutathat: Juhász: *Levedia és Atekkuzu*, 394.; Kmoskó: *Mohamedán írók*, I/1. 154.

szólnak, ezek alapján lehet feltételezni a korábbi lakhelyüket, de itt azt a lehetőséget is mérlegelni kell, hogy ez a Volga-vidéken maradt csoport a 10. század első felében már távolabb is kerülhetett eredeti lakóhelyétől. A Balhi-hagyomány szerint a keleti magyarok (basgirtok) az oguzok és a volgai bulgárok szomszédságában laktak, létszámukat kétezer főre becsülték.³⁷ Ibn Fadlán leírása alapján (922) a Kondurcsa és Cseremsán folyók (a Volga bal oldali mellékfolyói) közötti területen, a Volga szamarai kanyarjának északi oldalán laktak a baskírok (vagy egy részük), a keleten maradt besenyő csoport és a volgai bulgárok országa között.³⁸ Az 1230-as években még a Volgánál lakott egy magyar csoport, velük találkozott Julianus, de az ő lakóhelyük lokalizálása bizonytalan, így nem ad alapot a 9. században a régióban élt magyarok területének behatárolására.³⁹ Összességében azt

³⁷ Balhi-hagyomány (10. század, al-Isztahri, Ibn Haukal): *Viae regnorum. Descriptio dittonis moslemicae auctore Abu Ishāk al-Fārisi al-Istakhrī*. BGA I. ed. De Goeje Leiden, 1870. 225.; *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gy. (Olajos Terézia, H. Tóth Imre, Zimonyi István közreműködésével). Szeged, 1995. 50. Idrísi (12. század): Zsidai Zsuzsanna: Al-Idrīsī a baskírokról – adalék a „baskír kérdés” arab forrásaihoz. In: Balogh Csilla – Petkes Zsolt et al. (szerk.): ...*In nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2015. 235–236.

³⁸ Ibn Fadlán: Kmietowicz, Anna – Kmietowicz, Franciszek – Lewicki, Tadeusz: *Żródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny 3*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1985. 45.; Ibn Fadlán: *Beszámoló*, 43–45.; Czeglédy Károly az itt említett baskírokat a magyarokkal azonosította: *Magna Hungaria*. Századok, 77. évf. (1943) 300–306., illetve: Czeglédy: *Magyar őstörténeti tanulmányok*, 26–32. A Szamara környéki 9. századi régészeti leletanyag egy része esetleg az itt élt magyarok hagyatéka lehet: Ivanov, Vladimir A.: *Drevnie ugry-mad'jary v Vostočnoj Evrope*. Ufa, 1999. 93–95.; Stašenkov, Dmitrij A.: *Drevnie vengry i ih okruženie v Samarskom Povolž'je*. Samara, 2020. Kronológiai bizonytalanságok miatt azonban kérdéses lehet ennek a leletanyagnak a 9. század elején itt élt magyarokhoz kapcsolása: Komar: *A korai magyarság*, 167. Ugyanakkor a Dnyeper-vidéki (etelközi) Szubotci-kultúra (horizont) leletanyagának kiindulási területe a Dél-Urál, az Irtis felső folyása és az Aral-tó keleti előtere közé lokalizálható: Uo. 202. Figyelembe véve a további párhuzamokat, a Volgai Bulgária és az Oka folyó környéke is érintett, ezért a széles földrajzi szóródás miatt régészetiileg nehéz behatárolni az Etelközbe vándorlás előtti magyar szállásterületet. Továbbá a Kaukázus–Kubány-vidékről is ismertek párhuzamok: Gáll Erwin: *A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből*. Budapest, 2019. 56–57.; a régészeti alapú „öshaza” lokalizációk problémája: Uo. 58–63.; M. Lezsák Gabriella: *Beszámoló a Kaukázus északi előterébe vezetett régészeti kutatóutakról*. Alba Regia, 45. évf. (2017) 51–66.

³⁹ *Relatio Fratris Ricardi: Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis arpadianae gestarum*. Vol. II. Ed. Szentpétery, E. Budapest, 1938. 539.; Györffy György (vál., bev., jegyz.): *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*. Budapest, 1986.² 68. A Volga menti magyarok ismeretéről tanúskodik Anonymus gestája is, amelyben a szerző a magyar vándorlás kiindulópontját a Volgától keletre helyezte: *Gesta Hungarorum, Scriptores rerum hungaricarum*, Vol. I. Budapest, 1937. 41.; *A honfoglalás korának írott forrásai*, 288.; Harmatta János: *Anonymus a magyarok kijöveteléről*. Antik Tanulmányok, 24. évf. (1977) 217–219. A Volgától nyugatra is lakhatott magyar csoport a 10. században: Sudár Balázs: *A turbános morvák esete a korai magyar szállásokkal. A Hudúd al-álam és a magyar őstörténet*. Századok, 153. évf. (2019) 1. sz. 98–99. (a Hudúd al-álam alapján a Volga és Oka közötti területen); B. Szabó János – Sudár Balázs: *Gyula népe. Madzsgarok a 10. századi*

mondhatjuk, hogy errefelé kereshetjük Levedi (egyik) szálláshelyét, de nincsen elégséges adatunk ahhoz, hogy azt pontosabban is elhelyezzük ebben a régióban.

Etelköz helyét ehhez képest viszonylag pontosan be tudjuk határolni, és Levedi szálláshelyét is meg tudjuk határozni. Etelköz lényegében a Kazár Kaganátus nyugati határvidéke és a Dunai Bulgária közötti terület volt, amely a magyarok oda-költözéséig egy ritkán lakott határsávot is képezett a két hatalom között.⁴⁰ A magyarok megérkezésével ez a határsáv benépesült. A magyarok nyugaton a nándorokkal, azaz a dunai bulgárokkal, keleten a kazár fennhatóság alatt élő bulgárokkal, észak felé pedig különböző, de részben a kazároknak adót fizető szláv nyelvű törzsekkel lettek szomszédosak.⁴¹ Etelköz tehát a Kaganátus nyugati szélén volt, így a magyarok itt is közel voltak Kazáriához. A magyarok ezzel lényegében átkerültek a Kaganátus északkeleti perifériájáról annak délnyugati részére.

Levedi szálláshelye nagyjából Etelköz középső részén volt. A Déli-Bug felső szakasza a Podóliai-hátságban található, innen kiérve azonban már végig síkságon folyik, egészen a tengerig. A Kodima körülbelül 150 km hosszú, nagyjából nyugati-keleti irányban folyik, a Déli-Bugba annak torkolatától mintegy 200 km-re ömlik bele. Az Inhul a Déli-Bug bal oldali mellékfolyója, a Dnyeperi-hátságban ered és körülbelül 350 kilométert megtéve ömlik a Bugba, nagyjából 65 km-re annak tengeri torkolatától. Ha a két mellékfolyó felső szakaszait nézzük, akkor egy nyugati-keleti irányban jelentősen kiszélesedő vízgyűjtő területet látunk. A folyók nagyobb részei a sztyeppen folynak keresztül, de még a dombvidéki, felső

muszlim földrajzi irodalomban. In: Sudár Balázs (szerk.): Dentumoger II. Tanulmányok a korai magyar történelemről. Budapest, 2022. 121–150.

⁴⁰ Ez jól látszik Raso Rasev térképén, amely a dunai bulgár és kazár hatalmi övezeteket mutatja a régészeti topográfia segítségével: Rašev, Raso: *Severoiztočnata arheologičeska granica na pàrvoto Bãlgarsko Carstvo*. Bãlgarite v Severnoto Pričernomorie. Izsledvanija i Materiali, IV, Veliko Tãrnovo (1995) 89–95.

⁴¹ Nyugaton a DAI által említett Szeret folyó, valamint a Dzsajháni-hagyományban szereplő *Dünã* nevű folyó, ami a Dunával azonosítható, azt mutatják, hogy a magyarok lakóhelyei a dunai bulgárok közvetlen határvidékéig értek, sőt részben abban benne is voltak. Az újabb régészeti leletek megerősítik a fentebb említett írott források adatait Etelköz nyugati széléről. Ez azt is jelenti, hogy a dunai bulgárok közelébe költöző magyarok szorosabb kapcsolatba kerültek velük. Ennek eredménye lehetett a bulgárok eredeti *onogundur* (> **onandur*, **vnandur*) nevének átkerülése a magyarok nyelvébe (nyelveibe). Hoffmann, István – Rácz, Anita – Tóth, Valéria: *History of Hungarian Toponyms*. Hamburg, 2017. 41–42.; Polgár Szabolcs: *Etelköz nyugati széle az újabb, 9. századi magyarokkal kapcsolatba hozható régészeti leletek tükrében*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, 147/2. (2022) 138. Az utóbbi tanulmányhoz fontos kiegészítés (a cikkből sajnos kimaradt), hogy a magyarba a *nándor* forma (<**vnandur*) nem közvetlenül, hanem valamilyen másik nyelv közvetítésével került, amely *na-* szókezdetet használt a magánhangzós szókezdet helyett: Benkó: *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez*, 35. A régészeti leletanyagról: Kvitnyickij, Makszim V. – Tyelnov, Nyikolaj P. – Szinyika, Vitalij Sz. – Türk Attila: *Korai magyar leletek a Fekete-tenger északnyugati előteréből (9. század – 10. század első fele)*. In: Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája (Budapest, 2019. november 15–16.). Főszerk. Türk Attila. Budapest, 2022. 585–591. Kelet felé Etelköz a Dnyepertől keletre is kiterjedt.

szakaszokon is előfordulnak kiszélesedő sík területek, legelőnek alkalmas növényzettel. Tehát nemcsak a Bug völgye, hanem a két mellékfolyó környezete is alkalmas volt legeltető életformára, és a terület kiterjedését nézve, jelentős számú állatot lehetett ezen a területen eltartani. Ha a későbbi, mongol kori legelő- és szállásváltó rendszert vesszük alapul, akkor a téli szállás a Bug torkolata közelében lehetett, a nyári pedig valahol a sztyepp és a dombvidékek határánál.⁴² Az is elképzelhető, hogy a téli szállásról indulva, a két mellékfolyó menti területeket is érintette a nyári szállás felé történő út, egyiket odafelé, másikat visszafelé. Az Inhul közelében található Szubotci falu, a Szubotci-kultúra (horizont) névadója (Kropivnickijtől [korábban Kirovohrad] északkeletre, az Adzsamka folyócska mellett).

Levedit itt az új szálláshelyén találták meg a kazár uralkodó követői. A kazárok – reagálva a gyors változásra, a magyar vándorlás következtében kialakult helyzetre – továbbra is igyekeztek a magyar vezetőket a szövetségi rendszerükben tartani. Levedi azonban nem vállalta a kazár kagán által neki felkínált fejedelmi titulus, hanem maga helyett egy másik vezetőt ajánlott. Levedi életének további eseményeit nem ismerjük, de valószínűleg még egy ideig életben volt, szálláshelyének a neve így rögzülhetett a köztudatban, és később a bizánciak is tudomást szereztek lakóhelyéről.

Röviden összegezve, a következőket lehet hozzátenni Levedia lokalizációjának kérdéséhez:

1. Levediát a kutatás egyetlen szállásterületnek vagy vezéri szálláshelynek tekintette, tekinti. A DAI elbeszélése azonban olyan ellentmondásokat foglal magában, hogy egymástól nagyon különböző lokalizációkra ad lehetőséget.
2. Ezek az egymást kizáró ellentmondások azonnal feloldhatók, ha két Levediát feltételezünk, mindkét esetben Levedi szűkebb szálláshelyének tekintve, amelyek időben egymást követték (Volga-vidéken és a Déli-Bugnál). Levedi története tehát valahol keleten kezdődött és a Déli-Bug vidékén ért véget.
3. Ebben az esetben azonban a DAI szövegében korrekciót kell tenni (ami bizonyos mértékig önkényes), de így az elbeszélés már jól egyeztethető lesz más források adataival és az azokból rekonstruálható történeti körülményekkel.

Az így rekonstruált események jól egyeztethetők a régészet eredményeivel, de nehezebben illeszthetők a török–magyar nyelvi érintkezéseken alapuló magyar őstörténeti elgondolásokhoz.⁴³

⁴² Györffy: *Levedia és Eteköz kérdéséhez*, 5.

⁴³ A török–magyar nyelvi kapcsolatoknak létezik olyan újabb modellje is, ami már nincsen ellentmondásban a régészetre alapozott történeti képpel: Sándor Klára: *A török–magyar nyelvi kapcsolatok újraértelmezésének lehetőségei*. In: Klima László – Türk Attila (szerk.): *Párhuzamos történetek. Interdiszciplináris őstörténeti konferencia*. Budapest, 2020. november 11–13. Budapest, 2021. 77–101.

Two dwelling areas of Levedi

Levedi (Lebedias) was a leader of the Proto-Hungarians and his story was preserved in the *De administrando imperio* (DAI). According to the 38th chapter of the DAI, Levedi and his people dwelled in the vicinity of Khazaria. This territory was called Levedia (after the name of Levedi). The river of Levedia was the Khidmas which was also called Khingilus (in reality these are two different rivers). The Hungarians were allies of the Khazars and the Khazar kaghan married a Khazar princess to Levedi. A few years later the Pechenegs expelled the Hungarians and conquered their territory. A part of the Hungarians under the leadership of Levedi moved to Etelköz (Atelkuzu), the Dnieper – Seret (Lower Danube) region.

The localization of Levedia, the earlier homeland of the Proto-Hungarians is questionable and debated since the 18th century. There are many suggestions: the Volga–Ural region, the Don–Donets region, the Kuma–Kuban region, the Don–Dnieper region, the Southern Bug region. The problem of the localisation is the contradiction found in the DAI. On the basis of the two rivers, the Kodyma and the Inhul, the place was the region of the Southern Bug river, but considering the Pecheneg–Hungarian conflict Levedia might have been in the Volga region (east of the Volga), as the Pechenegs did not conquer territories west of the Volga until 894–895. It is also an important result of the research that Levedia was not the whole country of the Proto-Hungarians, but only the dwelling area of Levedi and his people.

We can resolve the contradiction of the DAI by supposing that the two dwelling areas of Levedi were used in different times: an earlier in the Volga region and a latter in the Southern Bug region (within Atelkuzu). It means that DAI made a mistake, as the text confused the information on Atelkuzu and the earlier homeland. It seems probable because the reconstruction of the events of the 9th century also confirms this hypothesis. This means that the Proto-Hungarians moved from the Volga region to the Dnieper region at the beginning or in the first part of the 9th century. Both of regions were on the periphery of the Khazar Kaghanate and the Hungarians remained the vassals of the Kaghanate.